

ТЕМА 2. КАТЕГОРІЯ БУТТЯ ТА ЇЇ СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

ПЛАН

1. Категорія буття: її зміст і специфіка
2. Основні форми буття і їхній зміст
3. Єдність матерії, руху, простору, часу

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ

Буття, небуття, сутність, існування, онтологія, субстанція, акциденція, матерія, світ, рух, простір, час

Питання 1. Категорія «**буття**» є однією з найдавніших філософських категорій. Перші спроби її визначити робилися ще досократиками, у яких буття збігається з матеріальним, є незнищеним і досконалим космосом. При цьому одні з них, зокрема Парменід, розглядають буття як незмінне, єдине, нерухоме, інші ж, і, насамперед Геракліт, уявляють буття таким, що безупинно постає, виникає. Досократики розрізняють буття «по істині» і буття «на думку», ідеальну сутність і реальне існування.

Платон протиставляв чуттєве чистим ідеям, що розглядалися ним як світ істинного буття. Аристотель, долаючи протиставлення буття «істини» буттю «на думку», - оскільки, як на нього, форма є необхідна характеристика буття, - створює вчення про різні рівні буття - від почуттєвого до інтелектуального, тобто умосяжного.

Для середньовічної християнської філософії характерним було протиставлення «істинного», божественного буття і «неістинного», тобто створеного Богом. Середньовічні християнські філософи розрізняють дійсне буття (акт) і можливе буття (потенція), сутність і існування, смисл і символ.

Для епохи Відродження характерним був культ матеріального буття природи. Буття розглядається як реальність (об'єкт), що протистоїть людині (суб'єкту), яка ним оволодіває.

У Новий час у науковій свідомості домінували натуралістично-об'єктивістські концепції буття. Природа розглядалася поза відношенням до неї людини, як механізм, що діє самий по собі. У вченні про буття характерний субстанціональний підхід, коли фіксується **субстанція** (незмінний субстрат) буття і його **акциденції** (властивості), похідні від субстанції. При цьому виділяються дві лінії у вирішенні проблеми буття. Представники першої (британські емпірики Ф. Бекон, Т. Гоббс та ін.) розглядали буття як предметно існуюче, що протистоїть і передстоїть знанню. Духовний світ, на їхню думку, статусом буття не володіє. Представники ж другої лінії (континентального раціоналізму) вважали, що буття визначається на шляхах гносеологічного аналізу свідомості і самосвідомості. Ця лінія подана у вихідній тезі метафізики Декарта (*cogito ergo sum* – мислю, отже, існую), у витлумаченні Лейбніцем буття як

відображення діяльності духовних субстанцій (монад), у суб'єктивно-ідеалістичному ототожненні існування і даності в сприйнятті (Берклі).

Німецький класичний ідеалізм завершує другу лінію. І. Кант вважав, що буття є не що інше як ідеальна, апріорна категорія мислення, за допомогою якої суб'єкт (у т.ч. вчений, дослідник) організує й осмислює отримувані ним ззовні розрізнені відчуття. У нього буття постає як загальнозначущий засіб зв'язку наших понять і суджень. Воно не є властивість речей. І.Г. Фіхте вважав, що справжнім буттям є вільна чиста діяльність абсолютного «Я». Матеріальне ж буття є продукт усвідомлення і самосвідомості «Я». За Ф.В.Й. Шеллінгом, справжнім буттям є свобода людини, її духовна діяльність. Природа ж є нерозвинений дрімаючий розум. У Гегеля буття - це перший безпосередній щабель у сходженні духу до самого себе, щось невизначене, безпосереднє, безякісне.

У філософії життя (В. Дільтей) буття збігається з цілісністю життя, що осягається науками про дух з їх специфічними засобами (метод розуміння для них є основним, тоді як у природничих науках основним є метод пояснення).

У неокантіанстві буття розкладається на світ існуючого і світ цінностей (тобто справжнє буття).

Вчення про буття, на думку Е. Гуссерля (феноменологія), покликане розглядати предметно-змістовні структури інтенціональних актів свідомості (насамперед сприйняття), виявляти зв'язки між об'єктивно-ідеальними змістами і відповідними актами свідомості.

Вихідним для М. Гайдеггера є людське існування, що трактується як емоційно-вольове, практично стурбоване (заклопотане) буття. Атеїстичний екзистенціалізм (Ж.-П. Сартр) протиставляє буття «у собі» і буття «для себе», розмежовуючи матеріальне буття і людське буття. Матеріальне буття, за Ж.П. Сартром, є інертним і таким, що чинить опір людській волі і людським діям. Основна характеристика людського буття, на думку Ж.П. Сартра, - вільний вибір можливостей.

Для представників неопозитивізму (Віденський гурток – Р. Карнап, Л. Вітгенштейн та ін.) характерне заперечення самої проблеми буття, яка оголошується ними «метафізичною псевдопроблемою».

Представники діалектичного матеріалізму (Маркс К. та його сучасні послідовники, наприклад, Жижек С.) тлумачать буття як об'єктивно існуючу реальність. При цьому буття не зводиться лише до предметно-речового світу. Підкреслюється багаторівневий характер буття, незводимість одного рівня до іншого: матерія і форми її буття – предмет природознавства, суспільне буття – предмет соціологічних і історичних наук. Суспільне буття є реальний процес життєдіяльності людей. У проблемі взаємозв'язку природного і соціального буття діалектичний матеріалізм виходить з первинності природи.

Узагальнюючи, зробимо висновок, що різні підходи до визначення категорії «буття» визначають різні світоглядні засади наукової свідомості та впливають на вибір методології наукового пізнання (емпіризм і раціоналізм, описовий та конструктивістський, ідеографічний та

номотетичний підходи, розуміння та пояснення). Разом із цим у розумінні буття присутні і спільні позиції, що характерні для наукової свідомості в цілому:

1. Визнання існування світу як безкінечної і вічної цілісності;
2. Визнання того, що природне і духовне, індивіди і суспільство в цілому однаково існують, хоча й у різних формах.

Питання 2. Видається правомірним виділити такі форми буття:

1. Буття речей, процесів:
 - а) буття речей, процесів, стану природи в цілому;
 - б) буття речей і процесів, створених людиною.
2. Буття людини:
 - а) буття людини у світі речей;
 - б) специфічно людське буття.
3. Буття духовного (ідеального):
 - а) індивідуалізоване духовне;
 - б) об'єктивоване (позаіндивідуальне) духовне.
4. Буття соціального:
 - а) індивідуальне буття;
 - б) буття суспільства

Історично першою умовою, основою людської діяльності були і залишаються сьогодні речі, процеси, стани природи, що виникли, існували до людини, існують поза і незалежно від свідомості і дій людей. Згодом людина стала активно й відчутно впливати на природу Землі. Виник цілий світ виготовлених людиною речей, що раніше в природі не існували, процесів, станів – так звана «друга природа».

Говорячи про особливості буття першої природи, слід зазначити, по-перше, її існування поза і незалежно від свідомості людини, а по-друге, - безкраїсть у просторі і в часі. Специфіка ж буття «другої природи» проявляється, по-перше, у тому, що це комплексна (природно-духовна - соціальна) реальність; по-друге, що це соціально-історичне, цивілізоване буття; і, по-третє, у тому, що між першою і «другою» природою можливі не тільки відносини взаємозв'язку, узгодженості, але і конфліктного протистояння - екологічна криза.

Буття людини у світі речей має моменти, спільні і для людини, і для будь-якої минущої речі природи. У цьому аспекті проблема людського буття включена в ширше питання про еволюцію природи і генезис самої людини (антропогенез). Для буття людини первинною його передумовою є існування тіла і задоволення вітальних потреб (у їжі, одягу та ін.).

Людину слід розуміти не просто у світі як такому, а у світі історії природи і суспільства, у системі суспільних відносин, що значною мірою визначають її ставлення до природи.

Світ – це цілісна система, яка розвивається в діалектичній єдності природи і суспільства. Зазначена єдність має суперечливий характер. Людина в процесі активної цілеспрямованої діяльності перетворює природу у світ

свого буття, що, з одного боку, забезпечує її існування і життєдіяльність, а з іншого боку – руйнує природу і створює загрозу самому існуванню людини. Якщо зникає людина, зникає і світ, як світ людського буття. Але це не означає, що зникає природа і зміни, що відбулися в ній за допомогою людини.

Зміст і межі світу не є чимось незмінним. З оволодінням природою, ускладненням суспільних відносин і зв'язків зміст людських уявлень про світ поглиблюється, збагачується, а його межі розширюються.

Таким чином, світ – це певне буття, універсальна предметність, у якій людина самовизначається як суб'єкт діяльності, що створює власний світ - світ людського буття.

Духовне – охоплює процеси свідомого і несвідомого, включаючи знання, що втілюються, матеріалізуються у формах буденної мови і штучних знакових символічних систем. До духовних продуктів і процесів відносять також норми, принципи людського спілкування, включаючи норми і критерії моральності, права, художньої творчості.

Індивідуалізоване буття духовного включає, насамперед, усе свідоме і несвідоме в психіці індивіда. Специфіка індивідуалізованих форм буття духовного полягає в тому, що конкретні процеси свідомості виникають і вмирають разом із народженням і смертю окремих людей. Це не означає обов'язкової «смерті» всіх результатів діяльності свідомості: зберігаються ті з них, що перетворюються в другу міжіндивідуальну форму, а також ті, що безпосередньо передаються іншим людям у процесі спілкування.

Буття об'єктивованого духовного – форми матеріалізації духовного, що народжуються в лоні людської культури і належать до позаіндивідуальних форм її буття, - ідеї, ідеали, норми, цінності, різні штучні мови, у т.ч. наукові. Специфіка цієї форми буття полягає в тому, що його окремі елементи і фрагменти здатні зберігатися, удосконалюватися і вільно переміщатися в соціальному просторі і часі.

Питання 3. Світ, у якому ми живемо і частиною якого є – це матеріальний світ.

Поняття «**матерія**» пройшло довгий шлях формування і розвитку. У філософії стародавньої індійської школи локаяти і стародавніх китайських матеріалістів воно ототожнюється з конкретним матеріалом, з якого складаються тіла і предмети (камінь, вода, земля, дерево, глина та ін.). Представники античної філософії в більшості випадків під матерією розуміли дрібні частки – атоми або корпускули, із яких складаються тіла і які є першоосновою буття.

Якщо для філософів давнини матерія – це матеріал, з якого складаються тіла, предмети, а кожний предмет (тіло) складається з матерії і форми як духовної первини, то Р. Декарт (XVII ст.) визначає матерію як субстанцію буття, що самоздійснюється, атрибутом якого є протяжність з її властивостями: займати певне місце, мати об'єм, бути тривимірним.

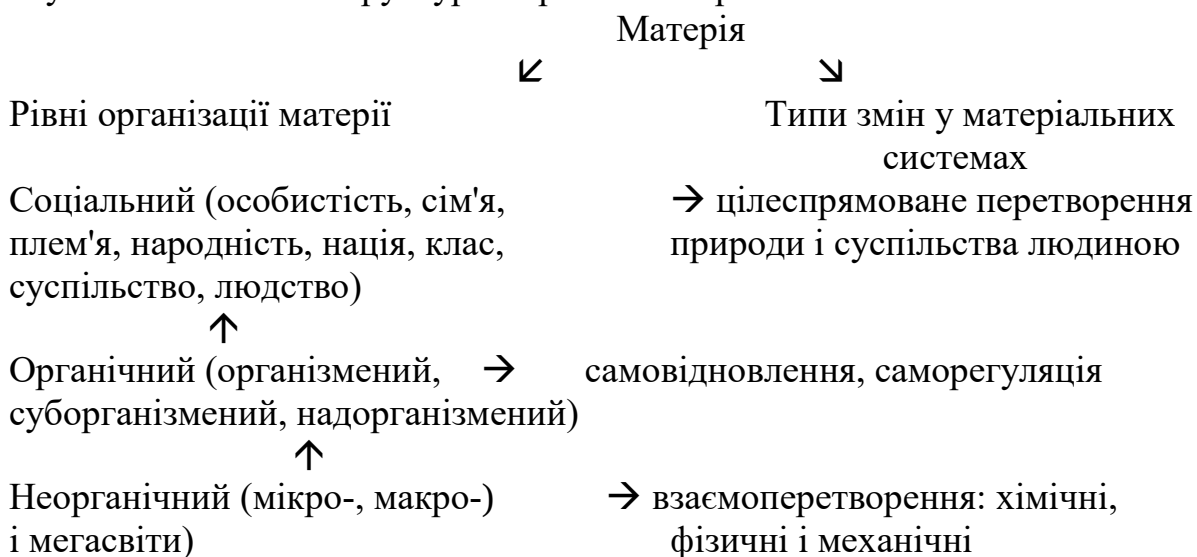
І. Ньютон додає до дефініції матерії як субстанції ще три атрибути: протяжність, непроникність (непорушна цілісність тіла), інертність (пасивність, нездатність самостійно змінювати швидкість відповідно до законів динаміки); вага, обумовлена дією закону всесвітньої гравітації. При цьому інертність і вага потім об'єднуються ним у поняття маса, що виступає основним атрибутом матерії й одночасно мірою її кількості.

Інший підхід у П. Гольбаха, який визначає матерію як все те, що пізнається почуттєво. При цьому джерелом почуттєвого знання є відчуття форми, кольору, смаку, звуку й ін.

Відповідно до Г. Гельмгольца, матерія – це все, що існує об'єктивно (незалежно від свідомості людини).

Матерія як філософська категорія не закріпилася. Незмінна форма або умістище всього існуючого у світі, вона визначає найбільш істотні властивості об'єктивно-реального буття світу - вже пізаного і ще не пізаного. До таких сутнісних ознак відносяться: цілісність, невичерпність, мінливість, системна упорядкованість та ін.

При цьому системність в організації матерії – не тільки її фундаментальна властивість. Вона також означає методологію сучасного наукового пізнання структурних рівнів матерії.

Як така матерія має характеристики:

- онтологічні: а) рух і його форми; б) простір; в) час; г) детермінація.
- гносеологічні: а) пізнаванність; б) об'єктивність; в) реальність.

Виходячи з цього, **поняття «матерія»** позначає об'єктивне буття світу в часі, просторі, русі, детерміноване і таке, що безпосередньо або опосередковано пізнається людиною.

Рух внутрішньо властивий самій матерії, він невіддільний від матерії і не існує без матерії, як і матерія не існує без руху. Рух є атрибут, спосіб існування матерії.

Рух є зміна взагалі. Рух, зміна – це внутрішньо пов'язана єдність буття і небуття, тотожності і відмінності, стабільності і змінюваності, того, що зникає, з тим, що з'являється. Рух, зміну можна осмислити лише тоді, коли розглядати його суперечливі сторони в єдності і взаємодії.

Наукове пізнання форм руху матерії неможливе без знання простору та часу – філософських категорій, якими позначаються основні форми існування матерії. Якщо простір є найзагальнішою формою сталості, збереження змісту об'єктивної реальності, то час – це форма його розвитку, внутрішня міра його існування.

Історична еволюція поглядів на простір і час пов'язана з практичною, суспільно-історичною діяльністю людини. З розвитком суспільства змінюються і розвиваються просторово-часові уявлення про буття світу. Якщо для міфологічного світогляду час циклічно відтворюють пори року, то в межах релігійного світосприйняття час набуває стріловидної форми: відтворення світу через тимчасове теперішнє до райської або пекельної вічності.

Значна частина дослідників простору і часу (темпоралістів) солідарна в тому, що **простір** – це така форма існування матерії, її атрибут, що характеризується співіснуванням об'єктів, їхньою взаємодією, протяжністю, структурністю й іншими ознаками; **час** – це внутрішньо пов'язана з простором і рухом об'єктивна форма існування матерії, що характеризується послідовністю, тривалістю, ритмами і темпами, відокремленістю різних стадій розвитку матеріальних процесів.

Кожна частка світу має свої власні просторово-часові характеристики. Розрізняють соціальний, історичний, астрономічний, біологічний, психологічний, художній, філософський і науковий зміст простору та часу.

Історія свідчить про те, що кожне покоління людей створює таку світоглядну картину світу, яка задовольняє його потреби. Тому до завершеності, достатньої повноти теорії буття, онтології, яка відобразила б Всесвіт як ціле, з усіма відношеннями, взаємодіями і зв'язками, ще надзвичайно далеко.